

NADZORNIČKI IZVJEŠTAJ ZA DARUL-MUALLIMIN U SARAJEVU IZ 1916. GODINE

(Tragom jednog arhivskog dokumenta)

Mina KUJOVIĆ

UDK 373.5.014(497.6 Sarajevo)"1916"(049.3)

SAŽETAK: *Darul-muallimin* je bila škola u kojoj su se obrazovali đaci koji su nakon završenog školovanja trebali podučavati djecu, kao muallimi u mektebima i kao muderisi u nižim medresama. U Sarajevu je *Darul-muallimin*, kao državna škola, djelovala u dva perioda, prvom od 1860. do 1878. godine i u drugom od 1892. do 1918. godine. Kako je to bila državna škola, povremeno su državni školski nadzornici nadgledali njen rad i tom prilikom prosvjetnim organima podnosili izvještaje o *inspiciranju*, "pedagoškoj kontroli" rada u Škole. U periodu od 1911. do 1917. godine književnik Edhem Mulabdić je obavljao funkciju okružnog školskog nadzornika za grad Sarajevo, pa je tako nadzirao i pedagoški rad u *Darul-mualliminu*. Nakon što je početkom 1916. godine boravio pet dana u ovoj školi i pratio nastavni proces te koliko su znanja đaci usvojili, o svojim je zapažanjima kao i prijedlozima za poboljšanje njenog rada sačinio detaljan Izvještaj. U prilogu donosimo najvažnije dijelove iz Izvještaja, koji se odnosi, kako na rad nastavnika tako i na znanje samih đaka. Iz ovog je moguće sagledati u kakvim je uvjetima djelovala škola *Darul-muallimin* početkom 1916. godine i kako su se odvijali nastavni procesi.

Ključne riječi: *Darul-muallimin*, Edhem Mulabdić, školski nadzornik, nadzornički izvještaj

Darul-muallimin u Sarajevu

Darul-muallimini (bos. Učiteljska kuća, odnosno učiteljska škola) su bile državne škole za obrazovanje muallima, nastavnika koji su trebali prvo podučavati polaznike u sibjan mektebima, malim školama za muslimanku djecu, a kasnije raditi i u reformiranim mektebima nazvanim *mektebi ibtidaije*. Ove su škole otvarane na području Osmanske carevine sedamdesetih godina 19. Stoljeća. Jedna je svečano otvorena krajem jula ((srpnja) i u Sarajevu 1869. godine na Bentbaši u jednom dijelu Sarajevske ruždije. Tu je održavana praktična

nastava dok su predavanja držana u Gazi Husrev-begovoj medresi. Ova je škola djelovala do kraja školske 1877/1878. godine kad je, nakon austrougarske okupacije Sarajeva u jesen 1878. Godine, prestala sa radom.

Kad je nova austrougarska uprava otpočela sa preobrazbom dvogodišnjih sibjan mekteba u trogodišnje državne mektebi ibtidaije nastala je velika praznina u kvalificiranim nastavnim kadrovima za rad u ova-kvoj vrsti škola pa je odlučeno da se u Sarajevu, nakon 14 godina pauze, obnovi rad *Darul-muallimin* škole. Obnovljeni *Darul-muallimin* je

otpočeo sa radom 1892. godine na Bentbaši u istoj zgradi sa Ruždijom. Novi Nastavni plan i program obnovljenog *Darul-muallimina* odgovarao je nastavnom planu i programu u učiteljskim školama, ali ga je je iz objektivnih razloga u ovoj Školi bilo teško primjenjivati. Do 1914. godine škola je bila trirazredna (godišta I, II i III), a početkom te godine u skladu sa usvojenom novom nastavnom osnovom školovanje je produženo za jednu godinu pa je uvedena i četvrta godina (IV godišta). Na kraju školovanja i položenog ispita pred učiteljskim zborom polaznik škole

je dobivao *šehadetnamu*, svjedodžbu kojom je potvrđeno da je *pronađen sposobnim da može vršiti muallimsku dužnost na svim mektebi-iptidajama kao i vjeroučiteljskim školama u svim osnovnim školama u Bosni i Hercegovini*.

Darul-muallimini je organizaciono početkom 1917/1918. školske godine ujedinjena s *Gazi Husrev-begovom medresom* kao zasebna jedinica. Od te školske godine prestao je prijem novih đaka tako da je posljednja generacija završila školu 1919/1920. godine. Okružni školski nadzornik za grad Sarajevo, Edhem Mulabdić, je u okviru svojih redovnih nadzorničkih poslova obavio *kontrolu u Darul-mualliminu* u Sarajevu.¹

Nadzor pedagoškog rada u Darul-mualliminu u Sarajevu 1916. godine

Edhem Mulabdić je bio nastavnik, književnik, političar, narodni poslanik, ali prije svega, pedagoški radnik. U periodu od 1911. do 1917. godine, kao državni službenik u Prosvjetnom odjeljenju Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu obavljao je dužnost Okružnog školskog nadzornika za srednje škole.² U okviru redovne kontrole pedagoškog rada u sarajevskim srednjim školama, Mulabdić je tokom 14. i 31. januara te 1. 2. i 3. februara obavio *inspiciranje*, "nadzor općeg stanja u školi" u Darul-mualliminu u Sarajevu. Mulabdić je u toj školi jedno vrijeme radio kao nastavnik i predavao je svjetovne predmete. Ovaj put je kao školski nadzornik pratio kako nastavnici predaju, odnosno kako đaci odgovaraju i kako se usmeno i pismeno izražavaju. Nakon petodnevnog nadziranja rada

u ovoj školskoj ustanovi, koju on redovno naziva zavod, napisao je detaljan izvještaj. U izvještaju je opisao, kako svoja zapažanja o nastavnicima i njihovom načinu predavanja, tako i o polaznicima škole. Na kraju je naveo i svoja razmišljanja šta bi trebalo uraditi i šta bi škola trebala nabaviti kako bi se nastavni rad i znanje polaznika poboljšali.³ U izvještaju u pet odvojenih cjelina Mulabdić opisuje stanje u nastavi, način predavanja pojedinih nastavnika i načine kako su polaznici *Darul-muallimina* odgovarali i obavljali probna predavanja onako kako je to okružni nadzornik vidio.⁴ Izvještaj je podijeljen na pet cjelina koje su označene rimskim brojevima, od I do V:

- I Nastavna osnova i nastavni programi,
- II Nastavni rad i uspjesi,
- III Općenito o nastavnom radu i uspjehu,
- IV Prijedlozi i
- V Razno

U prvoj cjelini koja se odnosi na nastavnu osnovu i nastavne programe navedeno je kako su te, 1915/1916. školske godine u *Darul-mualliminu* bila samo tri godišta, II, III, i IV. Jer, temeljem zaključka *Vakufsko-mearijskog saborskog odbora* od 13. septembra 1914. Godine, nije upisana generacija za I godišta, a zbog izbivanja Prvog svjetskog rata u julu 1914. godine škola je te godine obustavila rad. Za đake koji su školu već pohađali školovanje je nastavljeno 1915/1916. školske godine.

Prema podacima iz Mulabdićevog izvještaja Školu su 1916. godine pohađali 45 đaka, od toga u II godištu je bilo 16 polaznika, u III 18 i u IV 11.

predavao. Od 1902. radi na Šerijatskoj sudačkoj školi u Sarajevu kao ekonom, administrator i nastavnik bosanskog jezika, historije i zemljopisa. Godine 1911. imenovan je za okružnog školskog nadzornika u sarajevskom okrugu. Dužnost okružnog školskog nadzornika obavljao je do 1917. godine, jer je imenovan za upravnika u Muslimanskoj osnovnoj i višoj djevojač koj školi u Sarajevu. (Koštić, 2004.)

Okružni nadzornik je naveo da je Škola raspolagala skromnom bibliotekom od 300 knjiga koje polaznici nisu "koristili". Škola nije posjedovala ništa od školskih učila pa su nastavnici morali nastavu izvoditi "isključivo verbalno". Polaznici su pod nadzorom nastavnika koji im je predavao predmet Pedagogiju *hospitovanje* "probno izvođenje nastave" obavljali u susjednom mektebu ibtidaiji. Tada su u Darul-mualliminu, prema ovom Izvještaju predavala tri nastavnika, a đaci su slušali sljedeće predmete: *Jezikoslovlje*, B/S/H jezik, Račun i geometrija, Zemljopis, Povijest, Prirodne nauke (biologija, hemija i fizika), Gospodarstvo i Pedagogija.

Nastavnici su, prema primjedbama školskog nadzornika, morali neka predavanja improvizirati jer su radili prema novoj nastavnoj osnovi iz 1914. godine koja nije bila sasvim završena:

Nastavna osnova, po kojoj se sad radi, provizorna je ili pravije: sad se radi po nastavnoj osnovi koje nema, jer ona, što je uvedena u mjesecu januaru 1914. većeg je opsega od gradiva za osnovne škole, a pošto se nijesu mogli dobiti đaci koji stupaju u zavod sa svršenom osnovnom školom, što ta osnova pretpostavlja, to se odstupilo od te osnove, te su učitelji odabirali preče gradivo i metali u nastavne programe. Zato nastavni programi nijesu u skladu s nastavnom osnovom, nego su gradivom kao i rasporedi sati, brojem sedmičnih sati nešto zaostali za njom. Osim toga, nastupile su abnormalne prilike, za godinu 1914/1915. obustavljen rad u zavodu sasvim, a I godišta je ukinuto za tu kao i za sljedeću 1915/1916. školsku godinu.⁵

U daljem tekstu Mulabdić navodi da je nova nastavna osnova, uvedena

¹ Mulić, 2014:45-64

² Edhem Mulabdić (Maglaj 1862. – Sarajevo 1954.) je nakon završenog mekteba i ruždije u Maglaju gdje je kratko radio, završio u Sarajevu Učiteljsku školu i stupio u državnu službu. U Sarajevu je radio kao nastavnik u Darul-mualliminu gdje je predavao bosanski jezik, historiju i zemljopis. Od 1899. do 1902. radio je kao prefekt/upravnik konvikta/internata Učiteljske škole u Sarajevu u kojoj je i

³ Izvještaj se nalazi u Arhivu Bošnjačkog instituta Fondacija Adila Zulfikarpašića Sarajevo i inventarisan je u *Zbirci Historija Bosne*, pod signaturom 14/IV -13. Ovaj je izvještaj Bošnjački institut 1916. godine otkupio pa je zaveden i u knjigu otkupa pod brojem INV-U-178/16.

⁴ U Izvještaju nisu navedeni sedmični sati za pojedine predmete.

⁵ Izvještaj, str. 1

1914. godine, stvorila velike poteškoće u izvođenju nastave jer su u *zavod* upisivani i oni polaznici koji nisu završili osnovnu školu, nego su samo pohađali mekteb i završili poneki razred medrese.⁶

Za nastavne programe je navedeno da su urađeni "općenito dobro", a naročito je dobro urađen nastavni program iz predmeta Pedagogija za sva godišta. Dalje je navedeno mišljenje o nastavnim programima za svaki pojedini predmet. Mulabdić smatra da je najveći problem u izvođenju nastave to što nastavni programi iz pojedinih predmeta nisu urađeni zasebno za svako godišta nego je gradivo napisano sa sva godišta u jednoj cjelini "pa dokle se svrši jedne godine, tu se nastavlja druga itd." Nadzornik je u izvještaju naveo kako je nastavnicima "napomenuto da taj način raspoređivanja gradiva nije ispravan." Dalje se navodi šta je iz starog programa izostavljeno u novom, za svako pojedino godišta.

U ovom dijelu Izvještaja je pregled i rada sva tri nastavnika za koje je navedeno samo prezime. Navedene su sve lekcije koje su predavali tokom 5 dana koje je proveo u *inspiciranju u zavodu* te kako su polaznici Škole odgovarali.

Predmet *Pedagogija* predavao je nastavnik Mulić⁷ u sva tri godišta. Mulabdić o njegovom radu i predavanju u svakom godištu pojedinačno ima samo pohvalne riječi. Za održani čas u II godištu je naveo:

Radi se logika i didaktika. Gradivo iz tih grana pedagogije vrlo je zgodno odabrano. Ponovljeno je o nastavnoj osnovi i rasporedu sati. Nastavnik stavlja lijepa pitanja, a đaci odgovori pokazuju, da su predmet razumjeli i prisvojili.⁸

Nastavu iz jezika, odnosno predmet *Jezikoslovje* predavali su nastavnici Haznadarević u II godištu, a Mulić u III i IV. Inspektor je u vezi sa nastavom iz ovog predmeta, nakon što je pregledao đacke zadaće te saslušao

predavanja i đacke odgovore, naveo da se učenici "teško izražavaju, a gradivo iznose posve vjerno po knjizi."

Predmet *Račun i geometrija* predavao je nastavnik Mutevelić u sva tri godišta, a nastavnik Haznadarević predmet *Zemljopis i povijest* u sva tri godišta.

Iz predmeta *Prirodne nauke* nastavnik Mutevelić đacima je u sva tri godišta predavao osnovna znanja iz biologije, hemije i fizike.

Predmet *Gospodarstvo* predavao je nastavnik Mutevelić i prema nadzornikovim zapažanjima polaznicima ove Škole taj je predmet bio najzanimljiviji. U vezi sa ovim predmetom je navedeno:

Radi se u sva tri godišta po shodnim knjigama i po Organizaciji od Zemaljske vlade. Ponavljanje u II godištu o oplemenjivanju stoke, u III o gospodarskim spravama, a u IV o dubretu i gnojenju zemlje. Svugdje se uči s interesom i pokazuje dobar uspjeh.⁹

U vezi sa općenitom nastavnom uspjehu, okružni školski nadzornik je konstatirao da đaci, zahvaljujući redovnom radu, gradivo "prosječno dobro ponavljaju" ali da im dosta "manjka spram materijala koji su proučili." Naveo je čak devet bitnih primjedbi u vezi sa onim što đacima manjka, a koje navodimo u skraćenoj verziji:¹⁰

- Đacima nedostaje širi pogled, jer osim školskih knjiga ništa drugo ne čitaju.
- Đaci imaju "loš izražaj misli, i to je temelj koji manjka đacima Darul-muallimina".
- Na temelju pregledanih pismenih radnji utvrđeno je da đacima nedostaje vještina u pisanju i izražavanju misli u slobodnim sastavima, a u zadacima iz "računstva" nisu osposobljeni da rade zadatke samostalno i sa razumijevanjem.
- U skoro svim predmetima nastava je dobila formu verbalizma, jer škola nema nikakvih nastavnih pomagala.

- Nastava iz povijesti u II i III godištu je veoma opširna.
- Nastava iz pedagogije koja je "srce svakog nastavnog zavoda uči se metodički i didaktički" pa zbog toga đaci na ovim časovima pokazuju najbolje znanje.
- Čitanke po kojima nastavnici rade, a iz koji đaci uče "ne odgovaraju našim potrebama", jer se tekstovi koji su u njima ne odnose na bosanskohercegovačke muslimane. Zbog toga bi, po mišljenju školskog nadzornika, bilo poželjno da nastavnici više koriste tekstove objavljujane u listovima "Behar" i "Biser".
- Kod đaka je vidna neujednačena sprema što nastavnicima predstavlja značajne probleme. Mulabdić predlaže da uvjet za upis u ovu školu bude završena osnovna škola.
- Poglavlje o nastavnom uspjehu u Darul-mualliminu završeno je sljedećom konstatacijom: *Završavajući ovaj III odsjek izvještaja pripominje se, kad se uzmu na oko prilike zavoda i rezultati, koji se postizavaju, da općeniti uspjeh posve zadovoljava Naročito kad se uspoređi stanje zavoda sadanje sa onim predašnjih godina, izlazi jasan rezultat, da je škola dobro naprijed koracila, da se znatno poboljšao napredak u nauci. Nastavnici ulažu svoj trud u nastavi, a đaci pokazuju dosta volje i mara, pa uspjeh ne izostaje.*

Četvrti odsjek ovog izvještaja odnosi se prijedloge za poboljšanje nastavnih procesa. Prijedlozi su, kako napominje školski nadzornik, usvojeni u saradnji sa učiteljskim zborom i trebali bi Darul-muallimin podići na "dostojnu visinu":

- 1) *Definitivno uvođenje nastavne osnove i s tim skopčana osnovna škola kao priprava za Darul-muallimin.*

⁶ Od ukupno 45 polaznika Darul-muallimin samo je njih četrnaest završilo osnovnu školu.

⁷ Hamdija Mulić, pedagog, prosvjetitelj, reformator nastavnih procesa i književnik.

⁸ Izvještaj, str. 2 i 3.

⁹ Izvještaj, str. 7.

¹⁰ Izvještaj, str. 8, 9, 10 i 11.

- 2) Opskrba škole potrebnim učilima.
  - 3) Dopuna knjižnice.
  - 4) Osnivanje jedne ibtidaije kao vježbaonice za Darul-muallimin.
  - 5) Nove čitanke
  - 6) Uvođenje rasada za pokus početne stvarne nastave u nižim godištim, dok se ne udovolji prijedlogu pod 1.
  - 7) Đački referati iz privatne lektire.
  - 8) Udžbenici¹¹
- U dijelu izvještaja V razno¹² stoji: U Darul-mualliminu imade raznog pokuštva 65 komada. Inventirano je sve,

ali se inventar ne vodi u redu, tu nema ni privrasta, ni otpadka, neki predmeti dva puta upisani, a uz neke na strani piše: trošeno. Uprava je upućena u vođenje inventara.

U zavodu ima II godište 16 đaka (5 s osnovnom školom)

U zavodu ima III godište 18 đaka (4 s osnovnom školom)

U zavodu ima IV godište 11 đaka (3 s osnovnom školom)

U obje medrese imade osim gornjih još 3 đaka, koji Darul-muallimin ne pohađaju.

Originalni Izvještaj, nakon provedene petodnevne kontrole / inspiciranja u Darul-mualliminu u Sarajevu koji je Edhem Mulabdić napisao 20. februara 1916. godine sadrži trinaest kucanih stranica teksta, a Mulabdić ga je potpisao kao okružni školski nadzornik.

¹¹ Navedeno je za svako godište, koje bi udžbenike trebalo zamijeniti

¹² Izvještaj, str. 13 Ovaj dio Izvještaja je kratak pa ga donosimo u cijelosti.

Literatura

Arhiv Bošnjačkog instituta Fondacija Adila Zulfikarpašića: Zbirka Historija – Bosna /ABI-ZHB/ Ćurić, Hajrudin (1983). *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Sarajevo: Veselin Masleša.

Koštić, Mujo (2004). "Edhem Mulabdić – povodom 50 godina od smrti i 142 godine od rođenja", *Novi Muallim*, V, br. 47, str. 114-122.

Mulić, Jusuf (2015.), *Muslimanske državne i vakufske škole u Sarajevu*

(1864.1926), Sarajevo.

Papić, Mitar (1972): *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878 – 1918)*, Sarajevo: Veselin Masleša.

الموجز

تقرير هيئة الإشراف حول وضع "دار المعلمين" في سراييفو لعام ١٩١٦
(تتبع أثر وثيقة أرشيفية)
مينا كويوفيتش

كانت دار المعلمين مدرسة تخرج المعلمين الذي يعلمون الأطفال في الكتاتيب والمدرسين الذي يدرسون في المدارس الابتدائية. كانت دار المعلمين في سراييفو مؤسسة حكومية، وقد عملت في فترتين، الأولى من عام ١٨٦٤ إلى عام ١٨٧٨، والثانية من عام ١٨٩٢ إلى عام ١٩١٨. ونظرا لكونها مؤسسة حكومية فقد كانت تخضع من وقت لآخر لتفتيش المشرفين الحكوميين الذين كانوا يتابعون عملها ويقدمون للأجهزة المختصة بالتعليم التقارير عن "الرقابة التربوية" لعمل المدرسة. وفي الفترة من عام ١٩١١ إلى ١٩١٦، كان الأديب أدهم ملاعبديتش يشغل منصب المشرف المدرسي في مدينة سراييفو، وبموجب منصبه هذا كان يشرف على عمل دار المعلمين. وفي عام ١٩١٦ أمضى في هذه المدرسة خمسة أيام، تابع فيها عمل المدرسين والمواضيع التي يدرسونها، ومدى اكتساب الطلاب للمعارف، وبعد ذلك أعد تقريرا مفصلا ضمنه ملاحظاته ومقترحاته لتحسين عمل المدرسة. ونحن نقدم في هذا المقال أهم أجزاء ذلك التقرير، التي تتعلق بعمل المدرسين والمعارف التي اكتسبها الطلاب. ومن هنا يمكن التعرف على الظروف التي كانت تعمل فيها دار المعلمين في بداية عام ١٩١٦، وكيفية سير العملية التدريسية، الكلمات الرئيسية: دار المعلمين، أدهم ملاعبديتش، المشرف المدرسي، تقرير المشرف.

Summary

SUPERVISORY REPORT
ON THE CONDITION OF
"DARUL- MUA'LIM" IN SARAJEVO, 1916
(On the track of an archive document)

Mina Kujović

Darul-mua'llimin (School for teachers) was a school that trained students for becoming teachers for children as mu'allims in maktabs or as muderris teaching in lower madrasas. As a state owned school darul-mua'llimin in Sarajevo functioned within two time periods. The first was between the year 1860 and 1878, the second from 1892 to 1918. As a public school its functioning was subjected to the state educational supervision that then issued the report of the inspection. Between 1911 and 1917, the supervisor for Sarajevo was Edhem Mulabdić. After spending five days in this school, at the beginning of 1916, observing how and what teachers are teaching and what level of education students have achieved he wrote a detailed report. In this article we presented the most relevant parts of the report that reflect both, the efforts of the teachers and achievements of students. It presents a valuable illustration of the conditions of Darul-ma'llim at the beginning of 1916.

Key words: Darul-muallimin, Edhem Mulabdić, school supervisor, supervisory report